

Sándornak (Köllő Miklós alkotása); *Békés* város Irányi Dánielnek Donáth Gyula által készített síremléket.

Emléktáblával és emlékművekkel jelölték meg sok más történelmi személyiség szülőházát és lakóházát: *Zágon* községben Mikes Kelemennek; Kolozsváron Bocskai Istvánnak; *Hajdúhadházon* Földi János orvos és természetudósna; *Kassán* gr. András Gyulának, Rákóczi Ferencnek, Tinódy Sebestyénnek, Kazinczy Ferencnek, Benczúr Gyulának és Henszelmann Imrének; *Pápán* Deák Ferencnek és Petőfi Sándornak; *Máramaroszigeten* Prille Kornélia színésznőnek; *Szűcsiben* Bajza Józsefnek; *Losoncon* Kármán Józsefnek állítottak emléket.

Az 1848-as honvédek, hősök, vértanúk és csaták emlékére is emeltek emlékműveket ebből az alkalomból. *Bodrogkeresztúron* a vármegyei honvédegylet a tarcali, a tokaji és a bodrogkeresztúri csaták emlékére emlékkövet; a *kolozsvári* honvédegylet a 49-ben kivégzett Tamás András és Sándor László vértanúknak állított emlékművet; *Szegeden* az Újszeged-Szőreg alatt elesett honvédek emlékére a Széchenyi téren szobrot emelt.

Halminé Bartó Anna

Barcaság múltja a régészet tükrében

A magyar történelem és régészet szempontjából a Barcaság Erdély kevésbé ismert vidékei közé tartozik. Ez a tájegység Erdély önálló fejedelemséggé válásáig a Székelyföld kiegészítő része volt. A székely ispánok Brassó és az ennek helyhatóságilag alárendelt barcasági szász községek főispánjai, politikai vezetői voltak, itteni hatalmukat iderendelt alispánok által gyakorolták.¹ A későbbi évszázadokban Brassó vezetése a szászság kiváltsága lett, de a külvárosokban – a Bolonya nevű városnegyedben – jelentős magyar lakosság élt.

A barcasági medence – mely „nem más, mint a háromszéki Szépmező megszállított folytatása, a Szépmező pedig az Olt és Feketeügy közti emelkedett térség, mely a két folyam valamivel mélyebb völgyülete által megtoldatva, 3–4 mfd szélességben terjed el az Erdővidéket Sepsiszéktől elválasztó Fekete- Erdőségtől a határszéli Kárpátok lábáig”² földrajzi, életani szempontból nyújtani tudta mindazokat a feltételeket, melyek az ember letelepedéséhez szükségesek. A legyezőszerűen szétterülő homokkő hegységeken, a folyóvölgyekben átjárók vezetnek a Kárpátok külső oldalára. Az ősember az erdélyi szorosok bejáratánál, s az azokat összekötő utak mentén kisebb telepeken élt, melyek elhelyezkedése már kirajzolja a későbbi nagy kereskedelmi útvonalak irányát. Az őskor emberének kőeszközeit szétszórtan találjuk meg. Ebben a korban az itt élő emberek nem alakították át munkájukkal a földet, amelyen életüket leélték, hanem csak a vadon termő növényekből, gyümölcsökből, s a föld állatvilágából szereztek meg ennivalójukat.³ Ezt az életmódot tükrözik a peremvidéken, Szitabodzán, a Valea cremenei teraszán, valamint a Crăciunești terasz lábánál, a Valea chichereului és Părauluchichereului teraszán feltárt pattintott kőeszközök, vakarók, fúrók, árvésők, egy retusált penge és egy mikrolithikus penge. Első ízben a brassói Julius Teutsch és Joseph Gröf végzett itt 1911-ben régészeti kutatásokat.⁴ Később ezeket a településeket

¹ *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása, VI. Bp. 1873. 44. old.

² Ugyanott, 34. old.

³ *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete, Bp. 1988. 59. old.

⁴ *Teutsch, Julius*: A magyarbodzai aurignacien, Barlangkutatás – Höhlenforschung II/1914, 51–64. old.

Roska Márton, kolozsvári régész professzor is átkutatta, s megállapította, hogy az ún. aurignaci és a solutréi kultúra hordozói telepedtek le ezen a vidéken.⁵ E telepek, illetve műhelyek keletkezését, a kedvező, megtelepülési viszonyok mellett az is befolyásolta, hogy a közeli Dealul Negru-ban – (Fekete hegy) – a kova, jáspis, opálosodott homokkő, kvarc nagy mennyiségben fordul elő. A telepet előntő iszapba ágyalt szénmaradványokban mindenütt megtalálható az ott élés és lakás tanújele. A tűzközeszközök a fa és csont megmunkálására szolgáltak.

Az ősembernek ezt a fajtáját a jégkorszak beköszöntése űzte el helyéről, s csak az Erdélyi Érchegység egy eldugott zugában vészelt át egy kisebb csoport azt a keserves időt. A jég elhúzóda után megjelenő ember jóformán az egész erdélyi medencét kitöltik, falvait és telepeit nemcsak a folyóvölgyek síkságain, teraszain találjuk, hanem a kis patakok s rengeteg erdővel benőtt területeken is nagy számban fedezhetjük fel. Megváltozik az életmód, az akkori ember felkereste az erdők vad gyümölcsseit, kiirtotta közülük a fákat, tanyát vert mellettük, majd hozzákezdett az erdők kiirtásához, hogy a földművelés számára is helyet teremtsen. Egyelőre még ismeretlen volt az eke, nehézes, kezdetleges kőkapákkal kapálják fel a földet a szemes termés számára, ahol pedig nem volt elegendő hely a földművelésre, ott felgyújtotta az erdőt, s a kiégett erdők hamujával jól megtrágyázott földben látott munkájához. Ekkor már háziállatok is bőséggel vannak. Ez az ember megkezdi a föld átfomálását, az emberi táj kialakítását, már nem csak előlődi a földnek. Ez a kor, az eszközök megmunkálási módja után a csiszolt kőkorszak vagy neolitikum elnevezést kapta és a Kr.e. 5140-2500 közti időt öleli fel.

A neolitikum középső szakaszából a vonaldíszes kerámia műveltség (Kr.e. 4450-4035) hordozóinak az emlékeit a brassói történelmi múzeum egykori munkatársa (M. Marcu) Szászhermányban fedezte fel. Szintén a csiszolt kőkör középső szakaszából való a Földváron feltárt őstelep, amely a Boian műveltséghez tartozik és a feltárása E. Comsának, a bukaresti Régészeti Intézet munkatársának a nevéhez fűződik.⁶ Ezidáig ennek a kultúrának ez a legnyugatibb ismert települése.

Julius Teutsch, volt brassói régész nevéhez fűződik az újabb kőkor legkésőbbi szakaszához tartozó festett kerámiás műveltség településének a felfedezése Bodfalu határában, (Priesterberg), Szászhermányban (Käseberg) és Földváron a Várhegyen (Burghügel).⁷ A híres erdsi festett kerámiás névadó települést szintén J. Teutsch említi első ízben.

A fém megjelenése az ember életében forradalmat jelentett. Az őstermészet még jobban átalakult amikor a réz, majd a bronz megismerésével erőteljesebb és hatásosabb lett a termelés és a sóbányászat révén kiépülnek az Erdélyt áthálózó kereskedelmi útvonalak. A főút az ojtói szorosnál torkollott be, s a Küküllők mentén tartott nyugat felé, átszelve a Barcaságot.

E nagy korszakok régészeti emlékeit a mi vidékünkön is megtaláljuk. A Csigahegyen (Schneckenberg) talált emberi település kutatása alkalmával feltárt cserépedények, eszközök, fegyverek a kora bronzkor emberének az életmódjába nyújtanak betekintést. Ez a település egy jelentős kora bronzkori kultúrának lett a névadója.

J. Teutsch nyomdokait követve a barcasági régészeti kutatások terén, Hermann Schroller ért el jelentős eredményeket.⁸ Az újkőkortól a bronzkor végéig szinte mindenütt szélesedik, tágul az emberlakta terület, fejlődik a földművelés, s mind nagyobb területet hódít meg az ember a maga számára.

⁵ Roska Márton: A Székelyföld őskora, Emlékkönyv. A Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, Sepsiszentgyörgy, 1929, 260. old.

⁶ Comsa, Eugen: Cultura Boian in Transilvania, SCIV. 16. 1965/4. 629-645. old.

⁷ Teutsch, Julius: Das Burzenland in der Vergangenheit, Das Sächsische Burzenland einst und jetzt, Kronstadt, 1925, 3. old.

⁸ Schroller, H: Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens, Berlin, 1933, 79. old. 55. tábla.

Hermann Schroller után, az egykori Burzenländer Sächsischen Musseum, azaz Barcasági Szász Múzeum őre, Alfred Prox fejtett ki jelentős tevékenységet a régészeti kutatások terén, aki a Barcaság barlangjait, valamint a bronzkori településeit tanulmányozta. Kutatásainak eredménye a Schneckenberg-i kultúra két fejlődési szakaszának a tisztázása, valamint a kapcsolatteremtés a Kárpátokon túlról származó Glina III. kultúrával. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik az első Tei kultúras település feltárása a Barcaságban.⁹ Brassó város területén, a Bertalanhegyen (Gesprengberg) szintén egy kora bronzkori, a Schneckenberg-i kultúrához tartozó település került elő. A Schmidt-féle téglagyár udvarán kora bronzkori kerámiát találtak. A Rakodóvölgy is lakott volt ebben a korban, tanúsítja ezt az előkerült rézkori régészeti anyag: egy agyag csupor, mandulaalakú kővésők, réz és kora bronzkori kerámia, valamint két kelta pasztyagöngy. A Brassóból, Köcsuklándról, Árapatakról és Krizbáról előkerült kőszekevényes sírok a kora-bronzkor emberének temetkezési szokásaival ismertetnek meg. A Rakodóvölgyben feltárt bronzkori település folytonosságát bizonyítja a kor középső szakaszát képviselő Wietenbergi kultúrához tartozó régészeti anyag.

A Schneckenberg (Csigahegy) mellett, másik fontos névadó bronzkori település a Nouában került elő. A Noua-kultúra temetője az átmenet a bronzkorból a kora vaskorba, vagy Hallstattba. A kora vaskor nyomait a földvári település őrizte meg. Azt várhatnók, hogy ebben a korban, amikor a kezdetleges kapás földművelést az új eszköz, az eke forradalmasítja, s a drága bronz helyébe az olcsó vas került, a fejlődés egyszerre meggyorsul. Ehelyett azonban más történik, a lakott és művelt területek mind összébb és összébb zsugorodnak, úgyhogy lassan már csak a nagy folyók partjai mentén van élet, s a nagy kereskedelmi utakon halad a forgalom. Ezen a lassú pusztuláson még a város- és útépítő római hódítók sem tudnak segíteni, pedig mindenünnen összeszedett telepésekkel igyekeznek feltölteni a pusztuló népességet.

A késő vaskor (vagy La Tène kor) szép emlékeit mutatja be J. Teutsch a brassói Salamon torony (Salamonsfelse) melletti településről, melyek virágzó közösség életéről tanúskodnak. Florea Costeanak, a Brassói Történelmi Múzeum régészének Alsórákoson végzett ásatai egy dák szentély feltárásával gazdagították a Barcaság késővaskori népességére vonatkozó ismereteinket.

A Barcaságot átszelő ókori út – amely összekötötte Erdélyt az ojtói szoroson keresztül a Fekete-tenger partján levő görög kereskedelmi városokkal –, nagyobb jelentőséget nyert a Kr.u. I-II. században. Az itt kialakult emberi közösségek gazdasági fejlődésére utal egy pár görög éremlelet, amely Thassos-i, Maroneia-i és római köztársasági ezüstpénzeket tartalmazott.

Kr.u. 105-106-ban, a Traianis (Kr.u. 98-117) által vezetett hadjárat nyomán másfélszáz esztendeig a Barcaság római uralom alá került. Hamarosan kiépítették a határvédő vonalat, a „limest”, amely katonai táborokból (castrum) és őrtornyokból (burgus) állott. Egy ilyen erősített katonai tábor volt Barcarozsnyón, ahol a második világháború előtt, az Astra anyagi támogatásával, M. Macrea végzett régészeti kutatásokat. Ezt folytatták később N. Gudea és I. Pop, kolozsvári, illetve brassói régészek.¹⁰ Az Olt mentén, Földvárnál, valamint Olthévíznél Kurt Horedt tárt fel római katonai táborokat.¹¹

⁹ Prox, Alfred: Die Tei – Kultur im Burzenland, Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museum 4. Kronstadt, 1940, 86-101. old.; Ugyanő: Die Schneckenbergkultur, Kronstadt, 1941.

¹⁰ Gudea, N. – Pop, I.: Das Römerlager von Risnov (Rosenau), Cumidava, Braşov, 1971.

¹¹ Horedt, K.: Die Südsiebenbürgischer Limesstrecke Dakien, Studien zu den Militärgrenzen Roma, Bd. 2. Köln/Bonn 1971, 331-338. old.

A korabeli éremleletek azt bizonyítják, hogy a római uralom dél-kelet Erdélyben, így a Barcaságban is Kr.u. a III. szd. közepén, Gallienus (Kr.u. 260-268) császár uralma alatt szűnik meg. Ekkor nyomultak be a gótok és a karpok az Olt völgyébe. A Barcaságban ránk maradt gót emlékeket a Szászhermányban feltárt település anyaga szolgáltatott.¹² Szintén a gótoknak tulajdoníthatók Brassóból, a Salamon-toronynál talált sarkantyúk,¹³ valamint egy pár, az alján ujjbenyomással díszített csésze, amely a brassói Történelmi Múzeum régészeti gyűjteményében található. A gótok a IV. század második felében, a hunok nyomására hagyták el az Olt völgyét. A hunok számára azonban Erdély erdőkkel borított földje alkalmatlan volt a megtelepedésre. Egy – állítólag – Brassó környékéről – Krasznáról – származó, nem igazolt lelőhelyű kis aranycsaton kívül nem ismerünk hun temetkezésre, következőképpen tartósabb megszállásra utaló hun leletet Erdélyből.¹⁴

A gótok elvonulása után, az Olt völgyében a gepidák veszik át az uralmat. Anyagi kultúrájuk emlékét bizonyítják a háromszéki Kézdiszentkeresztben feltárt település benyomott díszítésű, V-VI. századi edényei.¹⁵

A gepidák uralmának, dél-kelet Erdélyben az avarok vetnek véget Kr. u. 567-ben. Az avarok, mint lovas nép, nem szállják meg a Barcaságot, ellenben az Ojtoz-i szoroson keresztül benyomulnak a keleti szlávok, az antok, majd a nyugati szlávok, akiknek a lassú terjeszkedése eléri dél-kelet Erdélyt is.¹⁶

A Háromszéki-medencében felfedezett korai, VII. századi szláv települések áttekintenek a Barcaságba is (Brassó-Magura). A korai szláv régészeti anyag roppant szegény. A lakosság ekkor földbe sülyesztett, néha cölöpváz nélküli, egyszerű sátozott, füstös, sötét lyukakban élt s kezdetben még fazekaskorongot sem használt. Sírjaik telepeiknél is szegényebbek. Az erdélyi szlávok az akkori szláv világ peremére szorult, talán ez a szegénység magyarázata. Az Erdélybe behatólag bolgár telepések – 828-895 között – hatására a szláv művelődés jelentősen átalakul, gyakoribbá válik a fazekasságban a nehéz kézikorong használata, megjelenik az urnák alján a fazekasmesterekre utaló fenékbélyeg, s olyan díszítésmódok terjednek el, amelyek a dunai bolgár fazekasságra vezethetők vissza. A bolgárok Dél-Erdély-i uralmának 895 után a honfoglaló magyarok vetnek véget.¹⁷

A Felső-Olt vidékén bolgár-török eredetűnek gyanítjuk néhány folyó nevét, mint a Barót, a Brassó (Barasu) és a Barca.¹⁸ A hely- és folyónevek szláv eredete kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a szlávok ezen a vidéken is megérték a magyar honfoglalást. Mai hazájukban az első székelyek mindenfelé még nyelvében élő gyér vagy sűrűbb szláv lakossággal találkozhattak. Az Olt völgyében a honfoglaló magyarok átvették a szlávoktól a helyneveket. Az Erdélybe betelepülő szászok viszont a magyar helyneveket veszik át.

Kurt Horedt szász történész szerint a magyarok Erdélyt több szakaszban foglalták el.¹⁹ Szerinte a Nagy Küküllő vonalát 1100-ban, az Olt völgyét pedig 1150-ben érik el. Megállapítását kérdésessé teszi egy Sepsiszentgyörgyön, az Eprestemén talált magyar

¹² Horedt, K.: Siebenbürgen in spätrömischen Zeit, Bukarest 1982, 29. kép.

¹³ Teutsch, J.: i.m. 4. kép, 36-37.

¹⁴ Bóna István: A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből, Tanulmányok Farkas József tiszteletére, Debrecen, 1991. 10. old.

¹⁵ Székely Zoltán: Așezări din secolele VI-XI.p.Ch. in Bazinul Oltului superior, SCIVA, 1992, 3., 43. old.; 15. kép., 1a, 1b, 16. kép, 1a, 1b.

¹⁶ Ugyanott.

¹⁷ Bóna István: 1991. 10. old.

¹⁸ Bóna István: Magyar-szláv korszak. In: Erdély rövid története, Bp. 1993. 136. old.

¹⁹ Horedt, K.: Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV-XIII. 1958, 113. old. 30. kép.

lovassír, melynek melléklete egy bizár típusú, kétélű kardból állt, mely az X. századból való és mint „előretolt határbiztosítás” emlékét kell kezelni.²⁰

A magyarok a Töröcsvári és a Bodzai szorosok bolgár és besenyő támadások elleni biztosítása érdekében a Barcaságot már a X. század második felében ellenőrzésük alatt tartották. Megtelepedésük a Barcaságban határvédelmi céllal történt. Ezt bizonyítják a Brasovia várában talált XI. századi román stílusú Szent László vártemplom romjai, valamint a Brassó városának helyrajza is. II. Géza, (1141-1162) betelepíti a Barcaságba a szászokat. Ezt a területet a szászok előtt a székely-magyarok lakták, akik ekkor keletre vonulnak, s megszállják az Olt völgyét. Ezt bizonyítják a szász templomok alatt előkerült magyar temetkezések, jellegzetes mellékleteikkel, melyeket Kálmán király (1095-1116) pénzei kelteznek. Ilyenek Szászfehéregyháza – Wiesskirchen, Homoróddaróc – Draas Kelnek – Kelling, Nádpatak – Rohrbach stb. templomai, valamint Szászsebes, Szászorbó és Szászkézd hasonló templomai és temetői. Ez utóbbi három helynév a későbbi Háromszék székely székeinek a nevét őrzi: a Sebesi/Sepsi-, Orbai- és Kézdiszék.

II. András magyar király 1211-ben a német lovagrendnek adományozza a székely és a szász föld közötti Barcaságot, kiváltságokat adva nekik. Betelepítésük azzal a céllal történt, hogy dél-kelet Erdélynek ezt a részét védjék a kunok és a besenyők támadásaitól.²¹ A lovagok székhelye Földváron, Marienburgon volt, melynek a neve napjainkig fennmaradt. A teuton lovagok növelik a szász telepések számát, mivel szükségük volt munkaerőre, hogy fedezni tudják háborús szükségleteiket, valamint, hogy növeljék haderejüket. Kiváltságaikat a magyar király többször is megerősítette. Az 1224-ben kibocsátott kiváltságlevél, az *Andreanum autonómiát* nyújtotta a szászoknak s meghatározza az általuk lakott területet. A királynak a lovagrendhez fűződő reményei nem váltak be, mivel ezek nem vettek részt a keresztes hadjáratában, az engedélyezett favárak helyett kővárakat építettek, pénzt vertek, s arra törekedtek, hogy hatalmukat a királyság rovására megerősítsék és kiterjesszék. II. András ezért 1225-ben kiűzte őket. Német településeik viszont itt maradtak, s Brassó (Kronstadt) központtal külön királyi ispán alatt szász kerületbe szervezkedtek.²²

Áttekintve a Barcaság településének alakulását az őskortól a kora középkorig, megállapíthatjuk, hogy ezen a vidéken folytonos volt az élet a legrégebb időktől. A régészeti leletek alkalmasok arra, hogy belőlük egy terület életének alakulását figyelemmel kísérjük. Megtudjuk azt is, hogy a történelem folyamán különböző kultúrák születtek ezen a földön, melyek hatást gyakoroltak a szomszédos területek népeinek műveltségére. De az itt élő népesség is fogékony volt a különböző műveltségi áramlatok befogadására.

Székely Zsolt

Ipolykiskeszi X-XI. századi temetője

Az Ipolykiskeszin (Malé Kosihy) 1985-ben megkezdett nagyméretű földmunkálatoknak köszönhetően a falu határában a Felső Kenderföldek nevű dűlőben honfoglalás- és kora Árpád-kori sírok kerültek elő. A nyitrai Régészeti Intézet munkatársai

²⁰ Bóna István: 1991. 10. old.

²¹ Rösler, Gustav: Die Deutschen Ritter im Burzenland, Das Sächsische Burzenland einst und jetzt, 1925, 15-26. old. – Bakó Géza: Cavalerii teutonii in Tara Birsei, Studii 1, 1957, anul X. 143-160. old. – Rusu A. A.: Cetăți din voievodatul Transilvaniei, (sec. XI-XIV.), doktori tézis, 1987. 19. old.

²² Makkai László: A rendi társadalom kialakulása In: Erdély rövid története Bp. 1993. 161. old.